

Arbeiderpartiet og austromarxismen

Det røde Wien som valfartssted, inspirasjonskilde og symbol for norske sosialister 1927–34

The Norwegian Labour Party and Austro-Marxism

Red Vienna as a symbol, a source of inspiration and a place of pilgrimage for Norwegian socialists, 1927–34

Eirik Wig Sundvall

Ph.d., 2020

eirikws@uia.no

Sammendrag

I en kort periode i mellomkrigstiden valfartet tillitsvalgte i Arbeiderpartiet til Det røde Wien, som den østerrikske hovedstaden under sosialdemokratens styre var kjent som blant internasjonale sosialister. I Wien lot de norske besøkende seg imponere av de østerrikske sosialdemokratens partiorganisasjon, paramilitære arbeidervern, kultur- og opplysningsarbeid, velferdsprosjekter og storstilte boligutbygging. Personlige inntrykk, ideologiske impulser og konkrete ideer knyttet til alt fra organisasjonsstruktur til pedagogikk og symbolikk ble begeistret formidlet til partifellene i Norge. I denne oversiktsartikkelen gjennomgås fremstillingene av det østerrikske sosialdemokratiet i Arbeiderpartiets ordskifte, med særlig henblikk på politikkområder hvor vi kan påvise eller har grunn til å anta at det fant sted en påvirkning som fikk betydning for partiets praktiske virke. Artikkelen viser at den austromarxistiske påvirkningen var omfattende og fikk langvarig betydning, og argumenterer for at den bidro til en ideologisk rehabilitering av sosialdemokrati på Arbeiderpartiets venstrefløy.

Nøkkelord

Arbeiderpartiet, Det røde Wien, austromarxisme, ideologisk påvirkning

Abstract

For a brief period of the interwar years, leading figures from the Norwegian Labour Party went on 'pilgrimage' to Red Vienna, the Austrian capital under Social Democratic rule. Once in Vienna, the Austrian Social Democratic party organization, the paramilitary Republikanischer Schutzbund, culture and schooling programs, welfare projects and large-scale housing complexes all impressed the Norwegian visitors. Personal impressions and concrete ideas on a wide range of fields, from organizational principles to pedagogy and symbolism, were enthusiastically recounted to party comrades in Norway. In this article, an overview is given of this representation of Austrian Social Democracy in the Labour party public, especially focusing on political fields where we can prove or reasonably assume that Austro-Marxist influence had an impact on the political activities of the party. The article concludes that this influence was comprehensive and had a protracted impact on the party, and argues that this contributed to the ideological rehabilitation of Social Democracy on the Norwegian Labour Party's left wing.

Keywords

The Norwegian Labour Party, Red Vienna, Austro-Marxism, ideological influence

Innledning

«Hva Mekka er for Islam, og hva Moskva er for kommunistene, var Wien den gangen for oss sosialister», skriver Haakon Lie i boken *Loftsrydding* (1980): «Der var den mønsterbyen bygd, som vi hadde drømt om i unge år. [...] Til det røde Wien gikk våre tanker og våre veier.»¹ Lie besøkte Wien i 1933, som en av de siste tillitsvalgte fra Arbeiderpartiet (Det norske Arbeiderparti) som i mellomkrigstiden fikk oppleve byen mens den ennå var kontrollert av sosialdemokrater. En partifelle av samme generasjon, Rolf Gerhardsen, besøkte byen noen år tidligere med sin bror Einar:

Det røde Wien, sa vi den gangen. Arbeiderbevegelsen hadde hatt flertall i byen i ti år, og den hadde gjennomført en mengde gode saker. Byen var et mønster for de europeiske sosialdemokratene. Se på alle de sosiale godene i Wien, sa de. Se på den imponerende kommunale boligbyggingen i Wien, sa de. Det finnes ikke maken noe sted, sa de. Gjennomført med stemmeseddelen! Og sosialdemokratene hadde et enestående fint og effektivt partiapparat, noe som også gjorde inntrykk på Einar.²

Kontrasten mellom memoarlitteraturens vektlegging av det østerrikske sosialdemokratiets betydning og den historiske faglitteraturens underbelysning av temaet er slående. I biografier om aktører i arbeiderbevegelsen dekkes besøk til og påvirkning fra Wien, men som regel med henvisning til aktørens egne erindringer.³ Bjørn Sørenssens avhandling *'Gyr i Norden' – Norsk arbeiderfilm 1928–40 i internasjonalt perspektiv* viser det østerrikske sosialdemokratiets innflytelse på enkelte sider av partiets og fagbevegelsens kulturarbeid, noe også Arne Kokkvoll kort berører i sin fremstilling av arbeiderkultur i Norge.⁴ I historiefaglige arbeider om Arbeiderpartiets utvikling mer generelt i mellomkrigstiden er referansene til Østerrike derimot sporadiske og analysene lite inngående. Per Maurseths standardverk om den norske arbeiderbevegelsens historie i mellomkrigstiden kan stå som et eksempel. Maurseth refererer enkelte steder til Wien og østerrikske sosialdemokrater, men det østerrikske sosialdemokratiets påvirkning på Arbeiderpartiets tillitsvalgte tematiseres ikke på noen måte.⁵ I denne artikkelen undersøkes denne påvirkningen med årsskiftet 1926/27 som startpunkt. I november 1926 dukket begrepet «Det røde Wien» opp og ble snart en vanlig omtaleform i partiets hovedorgan *Arbeiderbladet*.⁶ I januar 1927 ble «brodersamlingen» mellom sosialdemokratene og de uttalt revolusjonære sosialistene i norsk arbeiderbevegelse gjennomført. Disse fløyene hadde vært splittet i vesentlige prinsipielle spørsmål knyttet til kampform og strategi i kjølvannet av den russiske revolusjon i 1917. Motsetningene ble satt på spissen da Arbeiderpartiet trådte inn i Den kommunistiske internasjonale (Komintern) i 1919. I 1921 gikk et sosialdemokratisk mindretall ut av partiet i protest. Selv om Arbeiderpartiet brøt med Komintern i 1923, noe som førte til dannelsen av Norges Kommunistiske Parti (NKP), videreførte partiet en revolusjonær retorikk og forsøkte å posisjonere seg som «venstre-kommunistisk» – det mest venstre-radikale partiet i norsk arbeiderbevegelse. Frem mot partisamlingen i 1927 var de gjensidige motforestillingene mellom venstre-kommunister og sosialdemokrater stadig betydelige.

1. Lie 1980: 308–309.

2. Gerhardsen 1967: 118–119.

3. Lahlum 2009: 103–104; Olstad 1999: 88, 108, 114.

4. Sørenssen 1980; Kokkvoll 1981.

5. Maurseth 1987.

6. Søk på «røde Wien» på www.nb.no, 10. januar 2019.

Med artikkelen tar jeg sikte på å gi en oversikt over Arbeiderpartiets berøring med det østerrikske sosialdemokrati etter partisamlingen i 1927. Jeg vil vise ulike felter hvor de østerrikske sosialdemokratene med sin underliggende ideologi (austromarxisme) og sitt fremste politiske prosjekt (Det røde Wien) inspirerte tillitsvalgte i Arbeiderpartiet, og drøfter betydningen av påvirkningen. Undersøkelsen er todelt. I første del gir jeg et kort riss av det østerrikske sosialdemokratiets ideologi og praksis før jeg gjennomgår kontakten mellom de to partiene i form av reisevirksomhet og korrespondanse. I andre del viser jeg hvordan det østerrikske sosialdemokrati ble fremstilt i Arbeiderpartiets ordskifte, det vil si på partiets møter og i partiets tidsskrifter og aviser. Denne delen gjennomgår politikkområdene hvor vi kan påvise eller har grunn til å anta at det fant sted påvirkning som fikk betydning for Arbeiderpartiets praktiske virke. Det røde Wiens fall i 1934 og det umiddelbare etterspillet etter den kortvarige østerrikske borgerkrigen, markerer et naturlig slutt punkt for undersøkelsen.

Et spenningsfylt knutepunkt

I valget som fulgte etableringen av republikken Østerrike etter første verdenskrig, oppnådde Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschösterreichs (SDAPDÖ) absolutt flertall i hovedstaden Wien. De beholdt flertallet der i 15 år, men i landet som helhet fikk sosialdemokratene gjennom hele perioden mindre valgoppslutning enn den samlede høyresiden. SDAPDÖ bygget ut sine maktbaser i byene, og særlig i hovedstaden, mens den stadig mer autoritære høyresiden hadde størst oppslutning i tradisjonelle jordbruksdistrikter og holdt et fast grep om den sentrale regjeringsmakten. Fra omkring 1919 var dermed et mønster av spenning satt mellom by og land. Polariseringen økte utover på 1920-tallet, og fascistiske partier fikk fotfeste i landet. I påvente av nasjonal valgseier igangsatte sosialdemokratene under borgermester Karl Seitz ambisiøse kommunale prosjekter i Wien.

Sosialdemokratene trakk på austromarxismen, som er en samlebetegnelse for teorier og ideer formulert av en krets østerrikske marxister siden før første verdenskrig. De søkte blant annet å realisere en idé om at grunnlaget for sosialismens gjennombrudd kunne legges ved å forandre arbeiderklassens mentalitet. Arbeiderne skulle opplyses, klassebevisstheten stimuleres og sosialistiske «neue Menschen» skapes gjennom kulturkamp. Dette ga de østerrikske sosialdemokratene en mer radikal profil enn deres søsterpartier i Europa, og gjorde at prosjektet kunne fremstilles som en tredje vei mellom sovjetisk kommunisme og tradisjonelt vesteuropeisk sosialdemokrati.⁷ Med sine byggeprosjekter, kulturinstitusjoner og sosiale programmer ble «das Rote Wien» et austromarxistisk utstillingsvindu mot verden.

Juli 1927 ble et vannskille i den østerrikske republikkens historie, da spontane folkemasser stormet Justispalasset i Wien i protest mot frifinnelsene av mordtiltalte medlemmer fra det ytre høyres paramilitære Heimwehr. Snart sto bygningen i lys lue. Da brannvesenet ble hindret i slukningsarbeidet, løsnet politiet ild mot folkemassene. Rundt nitti mennesker ble drept, og langt flere skadet. I tiden som fulgte, ble sosialdemokratene presset på defensiven av den autoritære høyresiden. For å kompensere for minkende innflytelse ble det sosialistiske kulturarbeidet intensivert, noe som bidrar til å forklare hvorfor Wiens symbolkraft økte i de samme årene som sosialdemokratiet ble svekket nasjonalt.⁸

7. Gruber 1991: 29–44; Blum & Smaldone 2015.

8. Gruber 1991: 10–11.

Ved en tilfeldighet ble Per Lie og Einar Gerhardsen vitner til massakren. De var i byen som turister og hadde interessert fulgt med de demonstrerende massene som beveget seg mot Justispalasset. Da skuddene begynte å falle, ble de fanget i kaoset og opplevde timelange gatekamper på kloss hold.⁹ Arbeiderpartifolks reisevirksomhet til Wien hadde et klart generasjonsaspekt. Et flertall av partifolkene som besøkte byen i denne perioden, var født rundt århundreskiftet og hadde vært aktive i Venstre kommunistisk Ungdomsfylking (VKU) eller Norges Sosialdemokratiske Ungdom (NSU) før partisamlingen. Frontene disse ungdomspartiene imellom hadde vært steile, og den gjensidige skepsisen vedvarte en stund selv etter at fløyene i 1927 ble forent i Arbeidernes Ungdomsfylking (AUF) og i moderpartiet Arbeiderpartiet.¹⁰ Det østerrikske sosialdemokratiet var et symbol disse tidligere så antagonistiske fløyene kunne samles om. Et tidlig uttrykk for dette var Den sosialistiske arbeiderinternasjonales generalsekretær, østerrikeren Friedrich Adlers, rolle i forbindelse med samlingspartiet. På et landsstyremøte i Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti (NSA) i Oslo i november 1926 var Adler til stede og ga beslutningen om partisammenslåing sin velsignelse, selv om det ville innebære at Internasjonalen ikke lenger ble representert i Norge. Trolig var Adlers autoritet nødvendig for å nøytralisere motstanden mot samlingsforslaget fra høyrefløyen blant sosialdemokratene.¹¹ En lignende effekt synes Adler å ha hatt i VKU. I en kommentar til samlingsbeslutningen fastslo hovedorganet *Den Røde Ungdom* at med «socialdemokrater av Adlers type vil kommunistene i et samlingsparti kjempe uten bitterhet – kjempe om arbeiderklassens sjel».¹² Respekten for Adler var nok dels personlig betinget, men han var også anerkjent som en fremtredende representant for det østerrikske sosialdemokrati – «Adlers type» sosialdemokrater var austromarxister. Friedrich Adler var sønn av det sosialdemokratiske partiets grunnlegger Victor Adler og internasjonalt berømt for sin krigsmotstand under verdenskrigen og særlig for sitt attentat mot ministerpresident Karl Stürgkh i 1916. I store deler av mellomkrigstiden ledet han Internasjonalen fra Sveits. Etter 1927 opprettholdt Adler uformelle forbindelser til norsk arbeiderbevegelse, selv om Arbeiderpartiet sto utenfor Internasjonalen. Gjennom sin norske sekretær, tidligere NSU-er Bjarne Braatøy, ble han holdt underrettet om utviklingstrekk i Arbeiderpartiet.¹³

Forbindelsene

I det følgende vil jeg gi et riss av de berøringspunktene mellom Arbeiderpartiet og SDAPDÖ som trer tydeligst frem av kildene, og gjengi fremtredende aktørers samtidige skildringer. Partiene hadde ikke formelle forbindelser, noe som kan forklare at det østerrikske partiets arkiver kun inneholder noen få relevante dokumenter. Siden Arbeiderpartiets arkiv forsvant under andre verdenskrig, har vi heller ikke mange norske partikilder som kan belyse forbindelsene. Imidlertid er det mulig å spore kontakten partiene imellom i pressekilder og i enkelte organisasjons- og privatarkiver.

Einar Gerhardsens første besøk i Wien gjorde åpenbart et stort inntrykk, og med ytterligere tre besøk til Wien mellom 1929 og 1933 var han den i Arbeiderpartiet med mest inngående kjennskap til det østerrikske sosialdemokratiet i perioden. Han lot seg imponere av hvordan SDAPDÖ så «konsekvent og hensynsløst» brukte sitt flertall i kommunen til «å

9. Gerhardsens øyenvitneskildringer ble trykket i *Arbeiderbladet* 22.–26. juli 1927.

10. Halvorsen 2003: 140–181.

11. Maurseth 1987: 425.

12. Eriksen 1926: 1.

13. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (ARK) 1043/F/1.

styrke arbeiderklassens stilling på alle områder», noe som gjorde det til «et lysende eksempel for arbeiderklassen i de fleste land». ¹⁴ Sammen med partifellene Trygve Lie, Finn Moe og Oscar Torp besøkte han igjen Wien våren 1929, som en del av en europeisk rundreise for å samle erfaringer med paramilitære «arbeidervern». ¹⁵

Allerede samme høst oppholdt Gerhardsen seg en lengre periode i byen med Conrad Mohrs stipend for å studere sosialismen. Han fikk ordnet hybel gjennom SDAPDÖ og kom tidlig i kontakt med sosialdemokraten Paul Malles, som ble hans tysklærer og venn. Malles trakk ham inn i partikretser og fikk ham til å holde foredrag om norsk arbeiderbevegelse. ¹⁶ Alt tyder på at Gerhardsen likeledes satte Malles i forbindelse med *Arbeiderbladet*, som han skulle skrive for til langt utpå 1930-tallet, etter hvert fra sitt eksil i Skandinavia. Ved årsskiftet 1929/30 fikk Einar Gerhardsen besøk av sin bror Rolf. Brødrene, som begge hadde bakgrunn i VKU, reiste sammen videre fra Wien til blant annet Zürich, hvor de hadde uformelle møter med Friedrich Adler og hans sekretær Bjarne Braatøy. ¹⁷ I et brev til sin sosialdemokratiske kampfelle fra NSU-tiden, Omar Gjestebø, skrev Braatøy at Gerhardsen i en lengre privat samtale hadde slått ham som «fornuftig nok», og at forskjellene i politisk innstilling dem imellom virket så ubetydelige «at det ikke lønner seg å kaste bort tid på å snakke om det». Det er rimelig å tolke Braatøy dit hen at han så dette i sammenheng med oppholdet i Østerrike, som han fastslo at Gerhardsen hadde fått «mye utbytte» av. ¹⁸

Journalist og tidligere VKU-er Aksel Zachariassen oppholdt seg i Wien sommeren 1928, også han på Conrad Mohrs stipend. Deler av tiden tilbrakte han med sin venn, journalisten Georg Svendsen, som også kom til å formidle inntrykk fra byen i partipressen. ¹⁹ Zachariassen skrev en serie reisebrev til *Arbeiderbladet* under oppholdet om den sosialdemokratiske partiorganisasjonen, dens skatte- og sosialpolitikk, kommunale utbyggingsprosjekter og arbeid med barn og unge. «Det røde Wien er blitt en fane», hevdet Zachariassen i det siste brevet: «Interessant skal det bli å se hvor langt det innenfor kommunens ramme, vil lykkes å avskaffe kapitalismen og skape sosialt fellesskap.» ²⁰ En annen aktiv reisebrevforfatter var Kjell Aabrek. Han oppholdt seg i Wien høsten og vinteren 1929–30, og skrev en rekke artikler om det østerrikske sosialdemokratiets ideologi og praksis, særlig på utdanningsfeltet, i *Bergens Arbeiderblad* og *Det 20de Århundrede*.

Sommeren 1929 reiste syv partimedlemmer til Wien for å delta på ungdomsmønstring i regi av Den sosialistiske arbeiderinternasjonale. Siden deltakelsen innebar en åpen støtte til Internasjonalesen, som venstrefløyen i Arbeiderpartiet stadig stilte seg kritisk til, er det nærliggende å anta at de fleste i følget var sosialdemokrater i likhet med Dag Bryn, som beskrev mønstringen i *Arbeiderbladet*. Han hyllet Wien som «den første store borg som er erobret på veien frem til det sosialistiske verdenssamfund» – et implisitt stikk til de i partiet som mente å se den sosialistiske fremtiden i Sovjetunionen. ²¹ *Arbeiderbladets* Tyskland-korrespondent Finn Moe besøkte også Wien en rekke ganger i perioden. Etter det korte besøket med Torp, Lie og Gerhardsen våren 1929 var han tydelig imponert over østerrikerne satsing

14. Gerhardsen 1927c: 7.

15. ARK 1579/Da/107/Mappe «Opprettelse av arbeidervern, 1929». Beslutningen om å sende de fire partirepresentantene ble tatt i januar–mars 1929. Det er derfor rimelig å anta at reisen foregikk i mai 1929, ikke i mai 1928, slik det hevdes i Gerhardsen 1974: 293.

16. Gerhardsen 1974: 268–269.

17. Gerhardsen 1967: 119–120.

18. ARK 1163/F/1/1: Braatøy til Gjestebø, 15. januar 1930.

19. Zachariassen 1978: 111–115.

20. Zachariassen 1928c: 3.

21. Bryn 1929: 3.

på arbeiderkultur.²² Sommeren 1931 var Moe tilbake i det han kalte «socialismens hovedstad i Europa», for å dekke Sosialistinternasjonals kongress, etterfulgt av den internasjonale arbeiderolympiaden.²³ Han var full av begeistring:

Ikke for intet er det nettopp Wien man har kalt den røde stad. [...] Nei, det er ikke havebyene, boligene eller badene som utgjør det røde Wien. Det er menneskene selv. Der er den ting at når som i disse dager arbeideridrettsmenn fra hele verden møtes her til fest, så lyser byen i rødt, så kan du gå gjennom gate etter gate i beboelseskvarterene og ut fra hver eneste leilighet så henger der store og små røde flagg og hilser dig velkommen. Og går du omkring her med Olympiamerket på ditt bryst, så smiler menneskene dig i møte, hilser dig med Freundschaft, den vanlige hilsen blandt sosialister i Wien. Derfor er det Wien er arbeidernes by, partiets by, sosialismens by, sosialismens røde Wien.²⁴

I forbindelse med Internasjonals kongress ble det også avholdt en kvinnekongress. Sigrid Østedal skrev et kort resymé for *Arbeiderbladet* av de viktigste talene som ble holdt, og en utfyllende reportasje fra olympiaden i AUFs *Arbeider-Ungdommen*.²⁵

Sommeren 1930 kom lederen for SDAPDÖs arbeidervern Republikanischer Schutzbund og Den sosialistiske sportsinternasjonale, Julius Deutsch, til Norge for å diskutere idrettspolitik med Arbeiderpartiet og Arbeidernes Idrettsforbunds (AIF) ledelse. Partiformann Oscar Torp inviterte Deutsch på omvisning i det arbeiderpartistyrte «rote Oslo» og understreket at partiledelsen ville være takknemlige om de også fikk diskutere «einige andere Fragen» med ham.²⁶ Som jeg vil komme tilbake til, er det all grunn til å anta at Torp ønsket å diskutere organisering av arbeidervern. Etter Oslo-besøket skrev Deutsch til Friedrich Adler og beskrev møter med Torp, Edvard Bull, Martin Tranmæl og Håkon Meyer (som for øvrig flere ganger besøkte Det røde Wien).²⁷ Overfor Adler hevdet Deutsch at store deler av Arbeiderpartiets ledelse ønsket tilslutning til Internasjonen, men at Tranmæls holdning var «reichlich unklar».²⁸

Etter Julius Deutschs besøk i Norge ble den politiske situasjonen i Østerrike stadig mer tilspisset. I 1932 ble Engelbert Dollfuss valgt til kansler for en bred høyrekoalisjon, og i mars 1933 oppløste han parlamentet og styrte videre som diktator. Når ville det endelige oppgjøret mellom sentralmakten og SDAPDÖ komme? I april rapporterte journalist Olav Larssen til *Arbeiderbladet* om hvordan militære avdelinger var i ferd med å styrke sin tilstedeværelse i et Wien, «som nu under reaksjonens stormflod er arbeidernes siste skanse i Mellom-Europa».²⁹ I midten av februar 1934 ble skansen stormet. Det østerrikske sosialdemokratiet hadde liten sjanse mot hæren, så den østerrikske borgerkrigen ble kortvarig.

Arbeiderpressen i Norge strømmet over av fordømmelse av diktaturet og hyllest til sosialismens «martyrer» i Wien. Som en av de aller siste partifeller som hadde besøkt Wien (høsten 1933), talte Haakon Lie om situasjonen med «varm beundring for den østerrikske arbeiderklasse og dens organisasjoner».³⁰ I *Arbeider-Ungdommen* skrev Georg Svendsen at

22. Moe 1929: 1.

23. Moe 1931b: 4.

24. Moe 1931a: 2.

25. Østedal 1931a: 6; Østedal 1931b: 4.

26. Verein für Geschichte der ArbeiterInnenbewegung (VGA)/Parteiarchiv vor 1934 (PA)/45/mappe «O, 1930–31»: Torp til Deutsch, 22. mai 1930.

27. Meyer 1933.

28. VGA/PA/44/Mappe «A–B, 1930–31»: Deutsch til Adler, 5. august 1930.

29. Larssen 1933: 3.

30. *Arbeiderbladet* 1934a: 1.

det ikke var mulig «å regne op alt det storslåtte sosialdemokratene i Wien gjorde for arbeiderklassen. Det er alt sammen akkurat slik som vi i årevis her hjemme har *drømt om* at det skal bli». ³¹ Av ledende austromarxister som ikke ble arrestert i kjølvannet av borgerkrigen, reiste brorparten i eksil. En av disse var sosiolog og filosof Otto Neurath, som høsten 1934 kom til Oslo og foredro om hva «arbeiderstyret» i Wien «bygget op og fascismen legger øde». ³²

Austromarxisme i teori og praksis

SDAPDÖ satte stor pris på sin internasjonale symbolkraft, og partiledelsen merket seg Arbeiderpartiets interesse for deres prosjekter. I et brev i desember 1933 takket partiets Reichpartei-sekretariat *Arbeiderbladets* redaktør Martin Tranmæl for at partipressen hadde dekket østerrikske forhold i deres ånd («in unserem Sinne»). ³³ Hva preget denne formidlingen, og hvordan påvirket den Arbeiderpartiets debatter og politiske virke?

Håkon Meyer var en viktig pådriver for at austromarxismen vant betydelig innpass i Arbeiderpartiets ideologiske ordskifte i perioden. Som redaktør for *Det 20de Århundrede* i perioden 1929–33 trakk han austromarxistiske teoretikere inn som autoriteter på felter som langt overskred de østerrikske grensene. Dessuten slapp Meyer til unge partifolk som hadde personlig kjennskap til det østerrikske sosialdemokrati, først og fremst Dag Bryn og Kjell Aabrek, som i lengre artikkelserier belyste teoretiske og prinsipielle aspekter ved austromarxismen. Austromarxismens økte betydning betød ikke at Sovjetunionen ble mindre viktig å forholde seg til. Tvert imot ble Sovjets betydning snarere fornyet med den første femårsplanen (1928–32), industrialiseringen og kollektiviseringen av jordbruket. I debatter om hva sosialisme i praksis innebar, var det vanskelig ikke å trekke inn de sovjetiske utviklings-trekkene. Skal vi dømme etter dekingen i *Det 20de Århundrede*, kan det likevel se ut til at Sovjet hadde fått en seriøs utfordrer som ideologisk referansepunkt i Arbeiderpartiet. Hvilke av disse to prosjektene manifesterte hva sosialisme egentlig innebar? Hvilken av de to marxistiske strømningene hadde mest prestisje? Håkon Meyer hellet mot austromarxismen. At han i 1932 trakk Max Adler og Otto Bauer inn som de viktigste teoretiske autoriteter i tidskriftets debatt om utviklingen i Sovjetunionen, illustrerer dette med all mulig tydelighet. ³⁴

Austromarxistisk tankegods vant i samme periode også innpass i utgivelser rettet mot ungdommen. I AUFs pamflett-serie *Socialistiske skrifter* fra 1931–32 dekket to av seks utgivelser utviklingstrekk i den tyske arbeiderbevegelsen. De fire andre var skrevet av austromarxister og dekket mer allmenne spørsmål: Karl Renners *Internasjonal økonomi, nasjonaløkonomi og socialismen*, Otto Felix Kanitz' *Økonomi og kultur* og Max Adlers *Strømningene i moderne sosialisme og Sosialisme og kultur*. ³⁵ Det er grunn til å anta at omfanget av trykte austromarxistiske tekster fra AUF og i *Det 20de Århundre* gjenspeiler at austromarxismen ble tillagt betydelig teoretisk tyngde i Arbeiderpartiets ideologiske debatt. Likevel var det etter alt å dømme den austromarxistiske praksis, det østerrikske sosialdemokratiets håndfaste politiske programmer og organisasjoner, som primært inspirerte og påvirket medlemmer av Arbeiderpartiet.

31. Svendsen 1934: 12.

32. *Arbeiderbladet* 1934b: 4.

33. VGA/Sozialdemokratische Parteistellen/120/734/Mappe «Korrespondenz Norwegen 1933»/Reichpartei-sekretariat til *Arbeiderbladet* v. Martin Tranmæl, 21. desember 1933.

34. Bauer 1932; Meyer 1932.

35. Adler 1931, 1932; Kanitz 1931; Renner 1931.

Den mest iøynefallende siden ved Det røde Wien var for norske besøkende kommunens utbygging av boligkomplekser og hagebyer, samt velferdsinstitusjoner som badeanstalter, biblioteker, idrettsanlegg, barnehager og barnehjem. De aller fleste partifolk som formidlet inntrykk fra Østerrike, viet disse fysiske institusjonene stor oppmerksomhet. I likhet med andre partifeller var Aksel Zachariassen i sine artikler særlig opptatt av den omfattende kommunale boligbyggingen. Byen hadde etter første verdenskrig vært preget av prekær boligmangel, og partiets ledende finanspolitiker Hugo Breitner fikk innført progressiv eiendomsskatt og høye avgifter på luksusforbruk for å muliggjøre utbygging.³⁶ Eiendom og forbruk ble prioritert skattlagt fremfor inntekt, noe som i liten grad belastet arbeiderklassen. Boligene ble fordelt til befolkningen etter sosiale kriterier, og utleieprisene var svært lave. Innen 1934 var 64 000 boenheter oppført. Disse huset 200 000 mennesker – en tiendedel av byens befolkning. Boligkomplekset Karl Marx-Hof var særlig imponerende med sine nærmere 1400 leiligheter med tilhørende barnehage, vaskehall, bad og bibliotek.³⁷

Mange europeiske byer forsøkte i denne perioden å avhjelpe bolig mangelen med kommunale midler. Oslo kommune (styrt av Arbeiderpartiet fra 1929) igangsatte også omfattende boligutbygging og støttet kooperativ utbygging økonomisk. Wiens boligkomplekser sto imidlertid i en særstilling i kraft av sitt omfang og ideologisk radikale fundament, og fremsto ofte mer arkitektonisk monumentale enn de fleste tilsvarende anlegg i Europa. Zachariassen sammenlignet prosjektenes estetiske karakter med tilsvarende prosjekter i Oslo: «Selv om vårt eget Torshov også er vakkert – det kommer dog ikke op mot kommunebyggene i Wien.»³⁸ Det er uklart hvilken konkret arkitektonisk eller boligpolitisk påvirkning den austromarxistiske boligpolitikken hadde i Arbeiderpartiet. For å avdekke dette kreves det en langt mer inngående analyse av boligpolitikken partiet førte i norske kommuner, enn det som kan gis i en oversiktsartikkel. Det som imidlertid kan fastslås, er at den overordnede sosialistiske sammenhengen de østerrikske byggeprosjektene inngikk i, tydelig inspirerte flere arbeiderpartifolk, deriblant Aksel Zachariassen:

[...] det som gjør at de kommunalpolitiske resultater varmer om hjertet og som adskiller dem fra kommunepolitikk i alle andre land: den røde farve over det hele, den uforbeholdne, uforferdede erkjennelse av at her drives det sosialistisk klassepolitikk.³⁹

Det røde Wien skilte seg ut i Europa ved sitt forsøk på å skape rammer for nye sosialistiske former for interaksjon og sosialisering. I et imponerende tempo banet det østerrikske sosialdemokratiske partiet seg vei mot det sosialistiske fremtidssamfunnet. Denne handlekraften appellerte til norske arbeiderpartifolk, og partiet som sto bak, ble et organisatorisk forbilde.

Partiorganisering og arbeidervern

SDAPDÖ var et masseparti med godt over 400 000 medlemmer bare i Wien (1929), og disse var individuelt innmeldt i motsetning til det norske Arbeiderpartiets modell med mange kollektivt tilsluttede fagforeninger.⁴⁰ Det som tydeligst skilte partiets nasjonale stilling fra

36. Blau 1999: 139.

37. Ibid.: 2–6, 324.

38. Zachariassen 1928b: 6.

39. Zachariassen 1928c: 3.

40. Gruber 1991: 20.

søsterpartier som det tyske, var fraværet av sterke konkurrerende arbeiderpartier. Kommunistene fikk i mellomkrigstiden aldri noe sterkt fotfeste i landet, og SDAPDÖ etablerte et fast grep om den østerrikske arbeiderbevegelsen og arbeiderklassen. Sosialdemokratene var motstandere av å danne styringskoalisjoner med borgerlige partier, og i Wien utgjorde partiet nærmest en stat i staten. Et så samlende, bredt og kompromissløst masseparti appellerte til tillitsvalgte i Arbeiderpartiet.

Aksel Zachariassen la stor vekt på SDAPDÖs evne til å holde arbeiderbevegelsen samlet. Det var en av «austromarxismens vesentligste bestanddeler», ifølge ham.⁴¹ En redaksjonell artikkel i *Arbeiderpartiet* fra november 1927 hevdet at det østerrikske partiet hadde vært et «lyspunkt» som hadde inspirert Arbeiderpartiet da det vedtok sitt samlingsprogram i januar 1927, noe som er interessant sett i sammenheng med Friedrich Adlers besøk i Oslo høsten 1926: «Når vi i de siste år er begynt å øine en brukbar vei ut av uføret [sosialistisk splittelse], så skyldes det ikke minst eksemplet fra denne lille republikk. [...] Organisatorisk er [det østerrikske] partiet som bekjent et av de første og beste i hele verden.»⁴² Zachariassen var i samtiden ikke alene om å fremheve det østerrikske partiets betydning som inspirasjonskilde i Arbeiderpartiets samlingsprosess, men temaet er i liten grad blitt utforsket av historikere.⁴³ Etter alt å dømme bidro det østerrikske partiets eksempel både før og etter partisamlingen i 1927 til å berolige venstresiden i Arbeiderpartiet om at sosialdemokrati ikke nødvendigvis innebar vilje til klassesamarbeid.

Austromarxistenes klassekamplinje appellerte tydelig til Einar Gerhardsen under hans besøk i Wien i 1927. Den østerrikske partiorganisasjonen var i hans øyne et «stort masseparti i et land med en sund revolusjonær arbeiderklasse, derfor må det også være et klassekampparti» og dermed ikke sosialdemokratisk «i vanlig forstand».⁴⁴ Ved flere anledninger de neste årene holdt han SDAPDÖ opp som modell for reorganisering av Arbeiderpartiet. Etter sin reise i 1929–30 viste han til Østerrike når han gikk inn for at kvinner burde stå som partimedlemmer på linje med menn, og at man skulle oppgi den særforbundsmodellen hans kvinnelige partifeller i Norge «så krampaktig» holdt fast ved.⁴⁵ Gerhardsen ser ikke ut til å ha vunnet gehør for dette standpunktet. På et annet felt lyktes han derimot godt i å trekke inn østerrikske organisasjonserfaringer.

Mye tyder på at opplevelsen av de blodige gatekampene i Wien i 1927 bidro til å endre hans syn på arbeidervern. Umiddelbart etter de dramatiske hendelsene fremhevet han den orden og disiplin som rådet i en stadig tilspisset situasjon, noe han antok skyldtes at Wiens «disiplinerte og solidariske arbeidere» stolte på «organisasjonens evne til føre an i kampen».⁴⁶ Dette var Gerhardsens første møte med Julius Deutschs Republikanischer Schutzbund. En rekke andre arbeiderpartifolk som formidlet inntrykk fra Østerrike, viet denne paramilitære organisasjonen oppmerksomhet, men Gerhardsen ble den tydeligste talsmannen for å danne et norsk arbeidervern og den som trolig mest effektivt trakk inn de østerrikske erfaringene.

Einar Gerhardsen hadde allerede før 1927 forsøkt å skape effektive «arbeids- og kampgrupper» tilknyttet Arbeiderpartiet, som skulle kunne fremprovosere konfrontasjoner med ordensmakten og øke «revolusjonær bevissthet» i arbeiderklassen.⁴⁷ Enkelte grupper gjen-

41. Zachariassen 1928a: 3.

42. *Arbeiderbladet* 1927: 3.

43. Tjelmeland 1982: 163–165.

44. Gerhardsen 1927b: 2.

45. Gerhardsen 1930.

46. Gerhardsen 1927a: 2.

47. Olstad 1999: 99–102; Halvorsen 2003: 149–157.

nomførte skytetrening og marsjøvelser i 1926, men den offensive konfrontasjonstanken ble i liten grad virkeliggjort.⁴⁸ Opplevelsene av gatekampene i Wien ga Gerhardsens engasjement for arbeidervern i Norge ny kraft og retning. Han dreide sitt fokus fra abstrakte teorier om revolusjonær konfrontasjonsdynamikk til praktisk, erfaringsbasert organisering og synes å ha kommet til at den primære hensikten med slik organisering måtte være defensiv, snarere enn offensiv. Etter Gerhardsens første reise til Wien ble opprettelse av arbeidervern diskutert sentralt i partiet og fagbevegelsen. Det er rimelig å anta at Gerhardsen var en drivende kraft bak drøftelsene og partiets beslutning om å sende ham med andre utvalgte partifolk til Berlin, Brussel og Wien våren 1929 for å samle praktiske erfaringer om arbeidervern.

Det østerrikske forbildet ser ut til å ha hatt avgjørende betydning da partiets landsmøte våren 1930 besluttet å opprette et partitilknyttet arbeidervern. Einar Gerhardsen innledet om spørsmålet, som det ifølge ham rådet «virkelig uenighet» om i partiet. Han hevdet at det var nødvendig å danne en militant organisasjon for å forsvare arbeiderbevegelsen mot fremtidige borgerlig-fascistiske angrep. Gerhardsen hevdet slike angrep ble mer sannsynlige når arbeiderklassen styrket sin stilling og henviste til forholdene og utviklingen i Østerrike:

[...] hadde ikke de østerrikske arbeidere ved siden av sine sterke økonomiske organisasjoner og sin sterke politiske stilling hatt et tilsvarende vel utbygget og kraftig arbeidervern, vilde det idag kan hende ikke ha eksistert noen arbeiderbevegelse i det land. Vi så hvordan den siste alvorlige forfatningskrise forløp. Og spør vi arbeiderne i Østerrike idag om noen av dem vil gi avkall på sitt arbeidervern, vil de samstemmig svare at de anser det for å være et *minst likeså nødvendig ledd i sin utrustning som de politiske og faglige organisasjoner*.⁴⁹

Noen måneder senere kom Julius Deutsch til Norge. Som tidligere nevnt ba Oscar Torp om å få diskutere enkelte (tilsynelatende omtålige) spørsmål med ham under hans besøk. På bakgrunn av at Arbeiderpartiet få måneder tidligere hadde besluttet å etablere et arbeidervern, er det rimelig å anta at partiledelsen ønsket å diskutere hensiktsmessig militant organisering. Rapporten Julius Deutsch skrev til Friedrich Adler etter besøket i Oslo, synes å bekrefte dette. Deutsch hevdet at det på et møte ble enighet om at det norske arbeidervernet skulle stå tilknyttet den Wien-baserte Internasjonale kommisjonen for forsvar mot fascismen.⁵⁰

Til tross for den politiske polariseringen, som fikk sin kulminasjon under Menstad-slaget ved Porsgrunn i 1931, spilte det norske arbeidervernet imidlertid aldri noen større rolle enn å fungere som ubevæpnet uniformert ordensvern ved demonstrasjoner og massearrangementer. Denne typen militant organisering ble ikke noe vedvarende trekk ved Arbeiderpartiet, og i 1936 ble arbeidervernet nedlagt som følge av innføring av forbud mot politiske verneorganisasjoner.⁵¹ På andre felter fikk austromarxismen en betydelig lengre virkningshistorie i Arbeiderpartiet.

Et pust av en annen verden

Austromarxistene hadde ambisjoner om å politisere arbeidernes hverdagsliv, og ville skape sosialistiske «neue Menschen». Max Adler var blant dem som hevdet at kulturell oppdragelse («Erziehung») kunne legge til rette for et brudd med det kapitalistiske systemet. Pro-

48. Halvorsen 2003: 156.

49. Det norske Arbeiderparti 1931: 86.

50. VGA/PA/44/Mappe «A–B, 1930–31»: Julius Deutsch til Friedrich Adler, 5. august 1930.

51. Oslo Arbeiderparti 1937: 50.

duksjonsforholdene var nemlig kulturelt betinget, og kulturen måtte ikke bare anses som et produkt av økonomiske strukturer, slik det var vanlig i den marxistiske materialisme.⁵² Finn Moe tok etter sitt besøk i Wien i 1929 til orde for at den norske arbeiderbevegelsen burde ta til seg det austromarxistiske kultursynet:

Lykkes det oss å få et pust av denne sosialismens ånd, et pust av en helt annen verden, inn i vårt studiarbeid, så har vi også lagt det første grunnlag til en sosialistisk kultur som kan komme til å prege hele vår bevegelse. Man er kommet lenger enn oss i enkelte andre land, Tyskland til dels, men først og fremst Østerrike, hvor ikke bare arbeidernes økonomiske og politiske liv er bestemt av partiet, men hvor også alle hans andre interesser fra fysisk kultur til kunst og litteratur, er gått inn under sosialistiske organisasjoner og sosialistisk tankegang. Derfor er også partiet i Østerrike så sterkt, så enig, en verden for sig i kamp mot en annen, som er den fremmed, ukjent, fjern.⁵³

Opplysning og kulturarbeid rettet mot arbeiderklassen var ingen ny idé i norsk arbeiderbevegelse, men tanken om å ta et første steg mot et sosialistisk samfunn ved å fostre en kultur skarpt adskilt fra den borgerlige kultur, var langt mer vidtrekkende.

Rundt årsskiftet 1931/32 ble Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF) etablert og Haakon Lie valgt til sekretær. I de foregående årene hadde fokuset på kultur og opplysning økt markant i Arbeiderpartiet, som slik sett fulgte en tendens i den internasjonale arbeiderbevegelsen. Det er grunn til å anta at austromarxismen hadde en betydelig påvirkningskraft på dette punktet og inspirerte det norske partiet til å øke sin satsing på kultur og opplysning. Håkon Meyer fremhevet i en gjennomgang av Arbeiderpartiets kulturarbeid i 1935 at det østerrikske sosialdemokratiets kulturpolitikk i årevis hadde vært et «lysende eksempel».⁵⁴

Inspirasjonen fra Det røde Wien på Arbeiderpartiets kultur- og opplysningsarbeid manifesterte seg på flere måter. Fra omkring 1928 begynte austromarxistiske propagandafilmer å bli fremvist i partitilstelninger. At østerrikske filmer var blant de første internasjonale arbeiderfilmene som nådde Norge, har trolig sammenheng med at Per Lie hadde besøkt Wien i 1927. Sammen med broren Haakon ble han den sentrale drivkraften bak introduseringen av filmmediet i arbeiderbevegelsens politisk-kulturelle arbeid.⁵⁵ Snart begynte brødrene Lie selv å eksperimentere med småfilmkamera og lagde en rekke enkle filmer som satte søkelys på arbeidernes dagligliv og arbeiderbevegelsens virke i Norge. I ettertid sa Haakon Lie selv at deres pionerarbeid med film var en av mange aktiviteter inspirert av Wien.⁵⁶ Påvirkningen er mest entydig i Lies tilegning av det statistiske billedspråket utviklet av Otto Neurath. Hans ISOTYPE (International System of Typographic Picture Education), også kjent som Wiener-metoden, abstraherte kvantitativt med enkle symboler for å gjøre økonomisk og sosial statistikk umiddelbart forståelig for et lavt utdannet publikum.⁵⁷ Denne metoden var blitt presentert i *Fremtiden* som «hieroglyfernes renessanse» allerede i 1929, men bruken i arbeiderpressen og i AOFs arbeid kom først virkelig i gang etter at Otto Neurath selv presenterte den i Oslo under sitt opphold i 1934.⁵⁸ Med enkle grep kunne kompliserte sammenhenger nå anskueliggjøres i foredrag, pamfletter, bøker og presseorganer. Haakon Lie kom til å bruke metoden i flere tiår.

52. Adler gjengitt etter Bertelsen 2001: 104–108.

53. Moe 1929: 1.

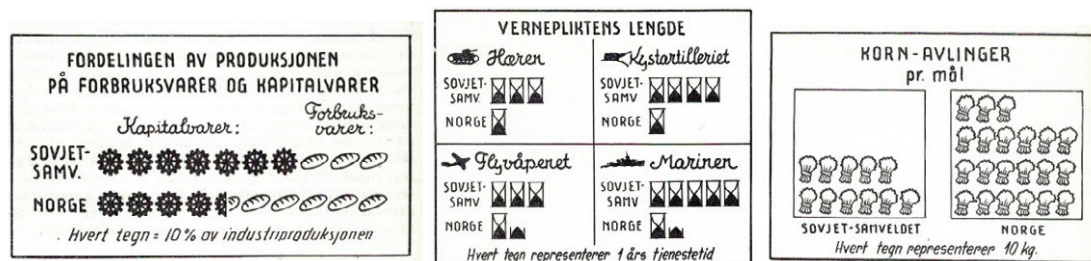
54. Meyer 1935: 11.

55. Sørensen 1980: 319–322.

56. ARK 2803/D/1: Intervju med Haakon Lie, 6. januar 1994.

57. Blau 2006.

58. *Fremtiden* 1929: 6. Metoden ble eksempelvis benyttet i Det norske Arbeiderparti 1936.

Eksempler på Haakon Lies bruk av Otto Neuraths billedstatistiske metode hentet fra hans pamflett *Søkelys på Sovjet* fra 1953.

Slike opplysningsmetoder var en del av den austromarxistiske pedagogikk, hvor det viktigste siktemålet var sosialistisk oppfostring av barn og unge. Otto Felix Kanitz, lederen av SDAPDÖs barneorganisasjon Kinderfreunde, sto sentralt. Han var også en av initiativtakerne bak ungdomsorganisasjonen Rote Falken, som var aktive i tysktalende land, i tillegg til å være en sentral aktør (og fra 1930 formann) i Den sosialistiske ungdomsinternasjonale.⁵⁹ Som pedagog kritiserte Kanitz den autoritære undervisningsform som preget det østerrikske skolevesen, men også den i hans øyne usolidariske oppdragelsen (ofte med innslag av vold) som var vanlig i mange arbeiderfamilier. Hans alternativ var en inkluderende og kameratslig læringsform, som skulle bidra til sosial(istisk) bevisstgjøring og samfunnsdeltakelse.⁶⁰

Den austromarxistiske reformpedagogikken fikk internasjonal oppmerksomhet under Ungdomsinternasjonals mønstring i Wien i 1929, hvor Kanitz hadde en fremtredende rolle. Fra og med dette året slo også den austromarxistiske pedagogikken for alvor inn i norsk arbeiderbevegelse. Lektor Kjell Aabrek, som høsten 1929 oppholdt seg i Wien, argumenterte i *Det 20de Århundrede* for at Arbeiderpartiet burde trekke til seg skolepolitiske perspektiver og organisering fra den østerrikske og tyske arbeiderbevegelse.⁶¹ Tydelig inspirert av austromarxismen så Aabrek utdanningspolitikken i et bredere sosial- og kulturpolitisk perspektiv, og henviste positivt til ideen om å skape nye sosialistiske mennesker.⁶² Utover 1930-tallet etablerte han seg som en av Arbeiderpartiets ledende utdanningspolitikere og var i en periode formann for Sosialistisk skolelag i Bergen. I 1935 samlet Aabrek sine tanker om pedagogikk og arbeiderkultur i boken *Proletarbarnet*, som ifølge ham selv bygget på «studier og inntrykk» fra Wien.⁶³

Påvirkningen blir særlig tydelig når vi ser på Arbeiderpartiets barneorganisasjon Framfylkingens opprettelse (årsskiftet 1933/34) og tidlige år. Partiet hadde drevet barnelagsarbeid lenge før dette, men med Framfylkingen ble lokallagene samlet i en landsdekkende organisasjon og satsingen fikk en tydeligere ideologisk begrunnelse. Alt tyder på at en sterk impuls kom fra Det røde Wien. Forbindelsene mellom Framfylkingen og det østerrikske sosialdemokrati var mange. Minst tre medlemmer i utvalget som utformet Framfylkingen høsten 1933, hadde egne personlige opplevelser fra Det røde Wien: Dag Bryn, Per Lie og Werna Gerhardsen.⁶⁴ Sistnevnte var dessuten gift med Einar Gerhardsen, som hadde skapt stor interesse i partiet for Rote Falken-bevegelsen etter sin stipendreise i 1929.⁶⁵ Den første redaktøren

59. Bertelsen 2001: 56–65, 144–147.

60. Bertelsen 2003.

61. Aabrek 1929.

62. Aabrek 1930.

63. Aabrek 1935.

64. ARK 2097/A: Komite-innstilling ang. organiseringen av den yngste arbeiderungdom, 13. desember 1933.

65. Engstad 1984: 17.

av fylkingens organ *Fram-Kameraten*, Sigrud Bryn (tidligere Østedal), hadde også personlig erfaring fra Wien og var gift med fylkingens leder Dag Bryn. AOF-leder Haakon Lie samarbeidet tett med sin bror Per Lie i utviklingen av et utdanningsprogram for Framfylkingen. Hensikten med Framfylkingen var «å bryte ned det borgerlige herredømmet over opdragelsen i de første barneårene og sette en bevisst sosialistisk barneopdragelse isteden».⁶⁶ Det austromarxistiske kultursynet skinner tydelig igjennom. Det østerrikske sosialdemokratiet var, sammen med det tyske, sentrale forbilder også i valg av navn og symboler. «Røde Falker» ble en stund vurdert som navn for barne og ungdomsfylkingen, som ved dannelsen fikk som sitt symbol én pil pekende nedover mot venstre, etter alt å dømme inspirert av det antifascistiske trepilersymbolet som ble benyttet av tyske og østerrikske sosialdemokrater.⁶⁷

Framfylkingen så dagens lys kort tid før Det røde Wiens fall, og en av organisasjonens første aksjoner var en innsamling til nødhjelp for arbeiderbarn i Østerrike.⁶⁸ *Fram-Kameraten* påpekte hvor mye fylkingen hadde å takke den østerrikske arbeiderbevegelsen for:

Fram-fylkingen skylder arbeiderbevegelsen i Østerrike mere enn den kanskje skylder noen annen bevegelse. Slik de østerrikske 'røde falker' marsjerte frem i sine blå skjorter, slik som de drev sitt arbeid i lek og alvor, var de på mere enn én måte et mønster for Fram-fylkingen, da vår organisasjon blev stiftet ifjor. *Vi fører deres kamp videre her i Norge!*⁶⁹

Avslutning

På hvilke måter og i hvor stor grad ble Arbeiderpartiet påvirket av mellomkrigstidens østerrikske sosialdemokrati? I denne artikkelen har jeg foretatt noen første spadetak. Potensialet er stort for videre forskning på omfanget og betydningen av den austromarxistiske påvirkningen. I artikkelen har kontakten mellom to partier og nasjonale bevegelser blitt undersøkt. På en rekke felter har det vært krevende å analytisk skille østerrikske impulser fra eksempelvis de tyske, men begrensningen har vært nødvendig av plasshensyn. En videre transnasjonal utvidelse av perspektivet vil kunne trekke inn en større bredde av impulser som virket inn mot Arbeiderpartiet, og åpne for nye interessante sammenhenger. På en rekke områder utgjorde det østerrikske sosialdemokratiets politikk og organisasjon et viktig forbilde. Når det gjaldt boligpolitikken, er det vanskelig å fastslå betydningen av ideer og inntrykk fra austromarxistenes høyborg, mens dette er mer uomtvistelig når det gjelder organisasjonsformer, kultursatsing, opplysningsarbeid og symbolbruk. Samlet sett var den austromarxistiske påvirkningen omfattende, og den fikk på flere felter langvarig betydning.

I samme periode som dekkes i artikkelen, vendte Arbeiderpartiet seg gradvis mot en sosialdemokratisk posisjon, noe som i praktisk politikk kom til uttrykk i kriseprogrammet lansert i 1933–34. Vendingen har vært gjenstand for en inngående forskning, som ikke skal utbroderes her.⁷⁰ I forlengelsen av gjennomgangen i artikkelen vil jeg imidlertid hevde at formidlingen av austromarxistiske ideer fra Wien kan bidra som en ytterligere faktor, blant andre, som kan forklare utfallet av denne prosessen. Innstillingen til sovjetstaten hadde i årevis før 1927 vært et nærmest altoverskyggende symbolsk og prinsipielt spørsmål. Fra slutten av 1920-tallet kunne tillitsvalgte i Arbeiderpartiet vurdere «socialismens hovedstad i

66. Lange 1935: 32.

67. Det norske Arbeiderparti 1934: 44; Krautwald 2019.

68. ARK 2097/A: Protokoll for Framfylkingens landsrådsmøte 12. mars 1934.

69. Fram-Kameraten 1934: 2.

70. Tjelmeland 1982; Bjørgum 2000.

Europa» opp mot «arbeiderstaten i øst». Det røde Wien utgjorde i perioden 1927–34 et radikalt symbol og et praktisk eksempel for en stor del av partiets tillitsvalgte – på venstrefløyen så vel som høyrefløyen. I perioden undergravet austromarxismen dermed den prinsipielle kritikken av sosialdemokrati som hadde vært rådende i Arbeiderpartiet frem til samlingen i 1927. Dette bidro etter alt å dømme over tid til å dempe de ideologiske spenningene i partiet. For partiets venstrefløy fikk Wien betydning som et reorienterende ideologisk referansepunkt som gjorde det lettere for dem å akseptere partiets ideologiske vending. Det er all grunn til å tro tidligere VKU-er Rolf Gerhardsen når han i sine erindringer forteller hvordan inntrykkene fra Østerrike endret hans og hans likesinnedes syn på sosialdemokrati. Gerhardsen gis derfor siste ord i denne artikkelen:

Ordet sosialdemokrat fikk likesom en annen klang hos oss som hadde opplevd den bitre kampen mot de norske sosialdemokratene. *Sosialdemokrat* var i flere år et skjellsord i våre ører. Det gikk altså likevel an – med et så foraktelig begrep som stemmeseddelen – å oppnå fordeler for arbeiderne. Se på Wien! Vi satte Wien opp mot Moskva.⁷¹

Litteratur

- Adler, M. (1931). *Socialistisk kultur*. Oslo: Arbeidernes Ungdomsfylking.
- Adler, M. (1932). *Strømningene i moderne socialisme*. Oslo: Arbeidernes Ungdomsfylkings Forlag.
- Arbeiderbladet (1927, 17. november). Partikongress i Østerrike.
- Arbeiderbladet (1934a, 17. februar). Oslo-arbeiderne hilser sine kamerater i Wien.
- Arbeiderbladet (1934b, 26. oktober). Dr. Otto Neurath til Oslo.
- Bauer O. (1932). Russlands vei. *Det 20de Århundrede*, 33(6), 177–187.
- Bertelsen, J. (2001). *En proletar slår ikke sine børn. Otto Felix Kanitz' pedagogikk i «Det røde Wien» 1918–1934*. Nykøbing F: Forum for Skabende Arbejde.
- Bertelsen, J. (2003). Solidaritet uden forbehold. Træk ved Otto Felix Kanitz socialistiske pædagogik blandt arbejderbørnene i «Det røde Wien» 1918–1934. *Arbejderhistorie*, (1), 1–13. Hentet fra <http://sfah.dk/portfolio/2003-1/>
- Björgum, J. (2000). Krisen, fascismen og Det norske Arbeiderparti på 1930-tallet. I P. Kettunen, A. Kultanen, T. Soikkanen (red.), *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista*, 2 (s. 221–247). Turku: Kirja-Aurora.
- Blau, E. (1999). *The Architecture of Red Vienna, 1919–1934*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Blau, E. (2006). Isotype and Architecture in Red Vienna: The Modern Projects of Otto Neurath and Josef Frank. *Austrian Studies*, 14, 227–259. Hentet fra <https://www.jstor.org/stable/27944809>
- Blum, M. & Smaldone, W. (2015). Preface. I M. Blum & W. Smaldone (red.), *Austro-Marxism: The Ideology of Unity* (s. ix–xix). Chicago: Haymarket Books.
- Bryn, D. (1929, 18. juli). Europas arbeiderungdom holder mønstring i det røde Wien. *Arbeiderbladet*, s. 3.
- Det norske Arbeiderparti. (1931). *Protokoll over landsmøtet 1930*. Oslo.
- Det norske Arbeiderparti. (1934). *Beretning 1933*. Oslo.
- Det norske Arbeiderparti. (1936). *Aktuelle skogbruksspørsmål*. Oslo.
- Engstad, P. (1984). *FRAM i freidig, munter skare*. Oslo: Tiden.
- Eriksen, E. (1926, 10. desember). Friedrich Adler. *Den Røde Ungdom*, s. 1.
- Fram-Kameraten. (1934, mars). Klar til kamp!

71. Gerhardsen 1967: 119.

- Fremtiden. (1929, 14. desember). Hieroglyfernes renessanse.
- Gerhardsen, E. (1927a, 22. juli). Einar Gerhardsen skildrer redselsdagene i Wien. *Arbeiderbladet*, s. 2.
- Gerhardsen, E. (1927b, 25. juli). De blodige begivenheter i det røde Wien. *Arbeiderbladet*, s. 2.
- Gerhardsen, E. (1927c, 24. desember). Noen inntrykk fra en reise. *Den Røde Ungdom*, s. 7.
- Gerhardsen, E. (1930, april). Litt om kvinnene i det østerrikske arbeiderparti. *Arbeider-Kvinnen*.
- Gerhardsen, E. (1974). *Unge år: Erindringer fra århundreskiftet fram til 1940*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Gerhardsen, R. (1967). *Einar Gerhardsen – som en bror ser ham*. Oslo: Aschehoug.
- Gruber, H. (1991). *Red Vienna: Experiment in working-class culture 1919–1934*. New York: Oxford University Press.
- Halvorsen, T. (2003). *Partiets salt: AUFs historie*. Oslo: Pax.
- Kanitz, O.F. (1931). *Økonomi og kultur*. Oslo: Arbeidernes Ungdomsfylking.
- Kokkvoll, A. (1981). *Av og for det arbeidende folk – streif i arbeiderbevegelsens kulturhistorie*. Oslo: Tiden.
- Krautwald, C. (2019). Three arrows against the swastika: Militant social democracy and the radical opposition to fascism in Denmark, 1932–1934. I K. Brskén, N. Copsey & J. Lundin (red.), *Anti-fascism in the Nordic Countries: New Perspectives, Comparisons and Transnational Connections* (s. 91–110). New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315171210-6>
- Lahlum, H.O. (2009). *Haakon Lie: Historien, mytene og mennesket*. Oslo: Cappelen Damm.
- Lange, H. (1935). Sosialistisk opdragelse og skolepolitikk. I H. Meyer (red.), *Klasse og kulturkamp* (1. utg., s. 28–42). Oslo: Tiden.
- Larssen, O. (1933, 29. april). Wien i spenning. *Arbeiderbladet*, s. 3.
- Lie, H. (1953). *Søkelys på Sovjet*. Oslo: Fram.
- Lie, H. (1980). *Loftskydding*. Oslo: Tiden.
- Maurseth, P. (1987). *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bd. 3, *Gjennom kriser til makt, 1920–1935*. Oslo: Tiden.
- Meyer, H. (1932). Debatten om Russland. *Det 20de Århundrede*, 33(6), 188–223.
- Meyer, H. (1933, august). Wiens barnehaver. *Arbeider-Kvinnen*, 124–126.
- Meyer, H. (1935). Klasse og kulturkamp. I H. Meyer (red.), *Klasse og kulturkamp* (1. utg., s. 5–16). Oslo: Tiden.
- Moe, F. (1929, 2. november). Sosialistisk kultur. *Arbeider-Ungdommen*, s. 1.
- Moe, F. (1931a, 1. august). Wien i den internasjonale sosialismens tegn. *Arbeiderbladet*, s. 2.
- Moe, F. (1931b, 13. september). Spredte betraktninger i marginen av en reise til Wien. *Arbeider-Ungdommen*, s. 4.
- Olstad, F. (1999). *Einar Gerhardsen: En politisk biografi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Oslo Arbeiderparti. (1937). *Beretning og regnskap 1936*. Oslo.
- Renner, K. (1931). *Internasjonal økonomi, nasjonaløkonomi og socialismen*. Oslo: Arbeidernes Ungdomsfylking.
- Svendsen, G. (1934, 3. mars). Borgerskapets hevn i Wien. *Arbeider-Ungdommen*, s. 12.
- Sørenssen, B. (1980). 'Gyr i Norden': *Norsk arbeiderfilm 1928–40 i internasjonalt perspektiv* (doktorgradsavhandling). Universitetet i Trondheim, Trondheim.
- Tjelmeland, H. (1982). *Avradikaliseringa av Det norske Arbeiderparti i mellomkrigstida. En historiografisk drøfting* (hovedfagsoppgave). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Zachariassen, A. (1928a, 27. juni). Fra det røde Wien. Partiet, også en av forutsetningene for arbeidernes maktstilling. *Arbeiderbladet*, s. 3.
- Zachariassen, A. (1928b, 11. august). Fra det røde Wien. Kommunen som er verdens største bygmester og som eier en fjerdepart av byens grunnareal. *Arbeiderbladet*, s. 6.

- Zachariassen, A. (1928c, 29. august). Fra det røde Wien. En del avsluttende bemerkninger. *Arbeiderbladet*, s. 3.
- Zachariassen, A. (1978). *Spennende år: Fra krig til krig med ord og penn*. Oslo: Tiden.
- Østedal, S. (1931a, 30. juli). Den sosialistiske kvinnekongressen i Wien. *Arbeiderbladet*, s. 6.
- Østedal, S. (1931b, 14. august). Arbeider-Olympiaden i Wien 1931. *Arbeider-Ungdommen*, s. 4.
- Aabrek, K. (1929). Mangler arbeiderpartiet nye ideer i sin skolepolitikk? *Det 20de Århundrede*, 30(9), 264–267.
- Aabrek, K. (1930). Kommune og folk i Wien. *Det 20de Århundrede*, 31(6), 216–218.
- Aabrek, K. (1935). *Proletarbarnet*. Oslo: Det norske Arbeiderpartis Forlag.